

հր յիշէք թէ Աւետարանին մէջ, երանի՜ տրուած է նոցով աղփանքներու: Լո՛ւս չիշք տեղն է որ բոնեք և շեշտեք թէ անո՛նք են նոցով աղփանքը, որ կըցած են զո՛նկ իրենց ընչափութեան յամառ եւր, և ասոր տեղ կը վայելն հոգեկան հարուստ ազատութիւն մը:

Ի՛նչ որ Աւետարանի մէջ անմէկ կտրուած, այսինքն եսին զո՛նումովը կը բացատրուի իբրեւ պայման Բրիտանոսի նմանելու. Առաջին Պատգոս հոգեկան փիճակով մը կը հասկնէ զայն. այսինքն Բրիտանոսին նմանելու համար, կ'ըսէ, պէտք է Անոր պատկանիլ, պէտք է Անոր ըլլալ: Մարմնի խորհուրդը մա՛ն է: Մարդիկ միշտ իրենց եսին հետ զբաղելով ողջ ողջ կ'ապանեն ինքզինքնին. իսկ հոգիին խորհուրդը՝ կեանք է: Մարդիկ զուրս ելլելով իրենց նսէն, մարմնի խորհուրդներէն, և մշակելով հոգիին խորհուրդը, կը տիրեն ստոյգ կեանքին, խաղաղ կեանքին: Վասն զի մարմնի խորհուրդը մա՛ն է, իսկ հոգիին խորհուրդը կեանք է և խաղաղութիւն (Հոսմ. Ը. 5): Եւ հոգին, հոգի՛ն է Բրիտանոսին, որ մարմնացումն է Չոհուրեման, իր կեանքով ալ իր խաղաղ:

Կ'ուզե՛ս նմանիլ Բրիտանոսին, ունենի՛ր Անոր հոգին, և Անոր պիտի ըլլաս:—Ո՛վ որ չուշի Բրիտանոսի հոգին, ասիկա Անոր չէ (Անդ. 9), և չի կրնար ըլլալ Անորը:

Ի՛նչպէս պէտք է նախնալ Բրիտանոսի Հոգիին:—Անոր գործերէն: Աւետարան կ'ըսէ քեզի թէ ի՛նչ են անոր գործերը:

Ամէնէն յառաջ, նորէն Հաւատքը Այն առաքինութիւնը, այն կարողութիւնը, որուն վրայ աշխարհ կը ծիծաղի այսօր: Մարդիկ տարբեր և տարբերակ իմաստներ տուած են հիմայ հաւատքին, իրենց ներք գոհացնելու համար:

Յիսուս-Բրիտանոսի հաւատքը հոգեկան տարբեր փիճակ մըն է: Անոր շինող հաւատքն է ա՛ն և ո՛չ թէ անոր կործանող հաւատքը: Իր բուժումը բուշը ճշաշագործութիւնները այդ հաւատքին վերայ հիմնուած են, այդ հաւատքին հառապայթած են, լեռները տեղափոխելու կարող այդ հաւատքէն: Մարդիկ հիմայ ցո՛ւս կը խօսին, և կ'ուզեն որ հաւատաս իրենց սուսին: Ասիկա Բրիտանոսի հոգին չէ:

Յետոյ Աղօթիւր: Բրիտանոսի հոգիին ամէնէն փառաւոր արտայայտութիւնն է Աղօթքը: Այն տեղեր որ երուսաղէմի մէջ նուիրականացած են Աւետարանի պատմական զէպերուն յիշատակներով, ամէնէն աւելի ինձի կը ներշնչեն Փրկչի աղօթքին յիշատակները: Կ'աղօթէր Ան: Կրնա՞ք աղօթիկ Անոր պէս: Փոքրիկ ջանք մը ընենք հասկնալու համար Անոր աղօթքը. Անոր աղօթող հոգին: Դեռ մինչև հիմայ ինձի այնպէս կը թուի թէ այդ աղօթող նոցին կը սաւառնի այդ օրբաղայրերուն, այժմ անշքացած և անհրապաղ այդ վայրերուն վերի, որոնց վրայ խորհուրդներու վարադրը ձգուած է կարծես:

Աղօթքը նայն ինք արթուն հոգին է, որ չիշնար փորձանքներու մէջ: Եսին կապերներէն զերծ է այն: Կիրքերու և իղծերու կոտորակաւութիւններէն ազատ հոգիին փառաւորումն է Ա-

ղօթքը: Բրիտանոս կ'աղօթէր-միշտ: Կ'ուզե՛ս պատկանիլ Բրիտանոսին, ըլլալ Անորը, դիմուէ Անոր ոգիով, մտածէ որ երկնաւոր Զօր որդեկորը եղած ես Անոր աղօթքովը, Անոր մահովը, Անոր զոհուրեմամբը:

Յետոյ Անոր Մաքսը, անշահախնդիր սէրը ուրիշ մէկ հառապայթումն է Բրիտանոսի հոգիին: Ատուած այնչափ սիրեց այս աշխարհը որ իր միածինը տուաւ: Եւ Յիսուս-Բրիտանոս այնչափ սիրեց մարդիկը, որ խոնարհեցաւ մինչև այն աշխարհի կեանքին միջին կողմերը, մինչև զբժախքը մեղքերուն, ազատելու համար Ատուածայ սիրելիները: Անարգանքին և արհամարհանքին զաղափարը շնչեց մարդկային արժէքներու վրայէն. որբացուց զանոնք իր սիրով, իր առատածային հեղուկեմով և անպարագրիկ ներշնչութիւնով: Բրիտանոսի հոգին որա՛կն է ասիկա: Այս հոգին պէտք է ունենալ Անորը ըլլալու համար:

Բ. Ե.

## Պ Ա Տ Մ Ա Կ Ա Ն

ՀԱՅՈՑ Ս. ՊՈՂԻԿՏՈՍԻ ՎԱՆՔԸ

ԵՐՈՒՍԱՂԷՄԻ ՄԷՋ

1. — Մեկիսիմէ Ս. Պողիկտոսն առաջ եւ անոր ժամանակը.

Մեկիտինէ (Մալաթիա) մեր այս յօդուածին բովանդակութեան հետ սերտօրէն կապակցութիւն ունենալուն համար, պէտք է պատմական համառօտ ծանօթութիւն մը տալ անոր մասին, Ս. Պողիկտոս վկայէն առաջ և անոր ժամանակը:

Մեկիտինէ կը գտնուի Սերաստիոյ հաւաքար և Եփրատի արեւմտեան կողմը. ա՛ն հիմնարկուած է Բրիտանոսէ 800 տարի յառաջ, ինչպէս կը հաստատեն խաղիական նորագիւտ բեհուպիր յիշատակարաններ՝ որ կը գտնուին Հայաստանի զանազուն կողմերը և գլխունց մանրազնին քննութեանց առարկայ եղած են: Այս գլխակաւ խուզարկութիւնք կը յայտնեն թէ Մեկիտինէ կանուխէն բնակավայրը եղած է «Հատեանց», որոնք չատ պատերազմներ ձգած են Ասորիստանցւոց զէմ. և Խաղեան թագաւորք երբեմն երբեմն յարձակելով Մեկիտինէ վրայ, զերինք տարած են ի-



րենց երկիրը, գրաւած են զայն և երկար զարեր պահած են իրենց տիրապետութեան տակ: Մեկտինէ զրացի երկիր մըն է Մոփաց աշխարհին, ինչպէս վերջնոյս, նոյնպէս նախահայերու հետ ան ունեցած է սերտ յարաբերութիւններ և որոնք չեն զոգրած քրիստոնէական թուականներուն: Թէ՛ Մեկտինէ քաղաքին նախնական յարաբերութեանց և թէ՛ Մեծ Մոփի և թէ՛ Շանուրի Մոփի անուանց ծագման մասին ինչի աւրձանագրութեանց լուսարանութեան համաձայն, Գերմանացի գիտնական մը, Տր. Վ. Բէլք, շատ լուրջ և շատ հիմնաւոր գրաւածք մը ունի, (ընդարձակ տեղեկութեանց համար, ընթերցողը կրնայ դիմել Համկիս Անտիոյ, 1903. թ. 11. նոյ. էջ, 321-325): Առանց նկատի առնելու ինչի արձանագրութիւնները, ոմանք այնպէս կը կարծեն թէ Մեկտինէ հոռմական հիմնարկութիւն մըն է. բացարձակ սխալ մըն է այս. միայն պէտք է զիտնալ թէ՛ նոյն քաղաքը աւելի մեծ զարգացում ստացաւ շնորհիւ հոռմական աշխարհէն, որ Գրիստոսի 70 թուականին, երեսուցէմը պաշարող սելջի լեզէոններու մէջ գտնուելով՝ քաղաքին առումէն յետոյ, Տրոսի ձեռքով հաստատուեցաւ ի Մեկտինէ, նիքատոս արեւմտեան կողմը: Ժիւր լեզէոնն էր ան, պատմական Շանքաթիզ գունդը, որ իբր խորհրդանշան կը կրէր շանթաղարդ վահան և զրօշակ, որ եփրատական ամբուսեանց մէջ զարանակալ կը հսկէր հայկական և պարթեական արշաւանքներուն դիմադրելու համար. ռազմական կայան մըն էր Մեկտինէ, և Հոռմայեցիք գիտցան օգտագործել «Հատեանց» մեծամեծ ամրութիւնները: Ժիւր լեզէոնին ի Մեկտինէ բնակութեան և տեղական գիւրութեանց պատճառաւ քաղաքը քիչ ժամանակէն մեծապէս զարգացաւ, ամէն կողմէ խուժեցին հոն և Հայոց բազմութիւն մը, Հոռմայեցոց օրերէն մինչև Յուստինիանոս, հոն կարեւոր տեղ մը գրաւած ըլլալով՝ քաղաքը լեզէոնական բանակաւորէն զուրս տարածուեցաւ, և մինչև 518, հոռմական կայսերք կարեւորութիւն ընծայեցին Մեկտինէի և զարգարեցին զայն հանրային մեծամեծ շէնքերով: Զրդ գաւրուն սկիզբը հարկ եղած էր քաղաքը պարսպել, Անաստաս կայսրը ձեռնարկեց զոր-

ծի բայց շուտ մեռաւ: Յուստինիանոսի վերադարձուած էր այդ զործը յանձնել տեղացի Հայոց, որ կատարեցին զայն, ինչպէս կ'իմանանք Պրոկոպիոսէն:

Գրիստոնէական կրօնը սկսած էր հետզհետէ տարածուիլ հոռմական կայսրութեան մէջ. Ժիւր լեզէոնը կը մնար միշտ ի Մեկտինէ. ան՝ ինչպէս որ քաղաքին ընդարձակման կորիզը եղած էր, նոյնպէս արմատը եղաւ Մեկտինէի քրիստոնէացման. կանուխէն քարոզուեցաւ Աւետարանը Շանթաթիզ գնդին շարքերուն մէջ, բազմաթիւ զինուորներ ընդունեցին նոր կրօնը. ոմանք կ'ըսեն թէ ամբողջ լեզէոնը քրիստոնէայ դարձաւ: Անոնց մասին Գրիգոր Նիսացի եպիսկոպոս մեծ գովեստներ շոյշած է, յարելով թէ անոնք ս'ըքան զինուորական կարգուսարքին խրատապահ, նոյնքան զօրաւոր էին իրենց նոր ընդգրկած հաւատքին մէջ ալ: Գրիստոնէայ Մեկտինէն, Զրդ գաւրուն, ըստ Պրոկոպիոսի զուտ հայկական քաղաք մը կը նկատուէր:

## 2. — Ս. Պողիկոսի Գահատակութիւնը եւ ազգութիւնը.

Շանթաթիզ Ժիւր լեզէոնին հարիւրապետներէն էր Պողիկոս. իր գէնքի ընկերով նէարքոսի յորդորներուն վրայ, ջերմեռանդօրէն յարեցաւ քրիստոնէութեան. խիստ էր անոր բնաւորութիւնը, որպէս զինուոր: 260ին, Դեկոսի հրովարտակը ընդդէմ քրիստոնէից, Մեկտինէի պատերուն վրայ փակեցուած էր. Պողիկոս քաշեց պատուց զայն, և փշրեց այն կուռքերը զորս քաղաքին քուրմերը ուսամբարձ կը կրէին տեղէ տեղ: Պողիկոսի այս արարքը տեսան պետական պաշտօնեայք, ձերբակոխեցին ու բանտարկեցին. իր կիներն ու աները շատ աղաչեցին՝ որ ի սէր զաւակաց, ան ետ դառնայ իր ընտրած ճամբէն, բայց ան կը մնար անյողողող, և արբւած վճռին համաձայն, զինատուեցաւ և թաղուեցաւ ի Մեկտինէ: Ս. Պողիկոսի վկայարանութիւնը չի գտնուիր թէ և մեր ձառնարկներուն մէջ, բայց կ'ան անոր յունարէն և լատիներէն վկայարանութիւնները, անոնք սակայն ականատեսի գրութիւններ չեն, այլ երդ գաւրու ներքոյնի



մը քաղուածոյք: Այդ վերջինը, 1882ին, գտնուած է Փարիզի Ազգային Մատենադարանին մէջ, Aubéի ձեռքով: Հեղինակ մը կը գրէ թէ այդ նորագիտ ներբողիանին առկերը կը մատենէ թէ ականաաեսի մը այժմ կորսուած յիշատակարանէն յօրինուած է ան, որով բացայայտ կը հասկցուի թէ Պողիկտոսի պատմականութիւնը անառարկելի է: Այս գրութեանց համաձայն նկարքո՞ւ Պողիկտոսի նահատակութեան պահուն, մօքոր կտաւի մը վրայ հաւաքած է անոր արիւնը և տարած Քանանիոյ, որ անձանթի քաղաք մըն է: Բմաք Քանանիոյ կը նշնացնեն, իբր բնակիչութեան տեղի կամ քաղաք, Հայաստանի քանանացի հրեայ գաղթականութեան նահապետ Քանանիոյսի հետ, որ Յեօուի ժամանակ Հայաստան փոխուած և անկէ սերած են Կնրունի: (տե՛ս P. Allard, "Hist. des Persécutinos", էջ 538. Aubé, Polyecte dans l'histoire, էջ 13, նաև 2ամ է. Ա. Հար. էջ 554-55): Արատու: պարագայ մըն է նահատակելու Պողիկտոսի արեան այս ձև փոխադրութիւնը Քանանիէն քաղաքը՝ իր ղէնքի բնկեր նէաքքոսի ձեռքով: Քանանիէն քաղաքը թեւեւ Պողիկտոսի ծննդավայրն էր, ուր պիտի պահուէր մարտիրոսին արիւնը: Այս զմայլելի պարագան նկատողութեան առնուելիք կէտ մըն է նահատակուող արեան պահպանութեան տեսակէտով:

Ո՞ր ազգութեան կը վերաբերէր Պողիկտոս, կարծիքները կը տարբերին. անմահ թատերգական Գորնէյ, որ 1643ին բնագրից Պողիկտոսը և պանծացուց անոր յիշատակը, հայազգի կը համարէ զայն և իշխանական ցեղէ, և կ'անուանէ Seigneur Arménien: Այլանն ալ նոյն կարծիքն ունի (տե՛ս Յուշիկ, Բ. էջ 239): Շատ կանուխէն, ինչպէս տեսանք, Մելիտինէն հայաքաղաք մըն էր, որ յետոյ Երրորդ Հայք անունը ստացաւ. հաւանական է որ Պողիկտոս հայ ծագում ունէր, թեւեւ ազնուական զերդաստանէ սերած: Մելիտինէն հայ ազնուականութիւնը շատ վաղնջական պէտք է նկատուի: Բաեռական արձանագրութեանց մէջ կը յիշուին Մելիտանի=Մելիտայ, Մելիտանի և Մելիտանի (տե՛ս Բանասեր, Հայ Նախարարութիւնները բնական արձանագրութեանց մեջ. 1901, էջ 249): Թեւեւ

այդ ազնուականութեան համար էր որ Պողիկտոս ամուսնացաւ Մելիտինէի հոռոյի կուսակալին աղջկան հետ. սոսկական մը պիտի չլրնար ընել զայդ, ինչպէս կը կարծէ Ալիան (նոյն Անդ):

### 3.— Պողիկտոս վկային պաշտամունքը.

Պողիկտոսի անունը նշանաւոր եղած է Արեւելի և Արեւմտքի մէջ: Արեւելեան վկայարանութիւնը կը յիշատակէ 7 Յնվր. 14 փետ. ի Մելիտինէ. 22 Յնվր. ի Նիկոմիդա. 21 կամ 22 Մայիս, ի Կեսարիա Կապադովկիոյ: Ասորական վկայարանութիւնը՝ 19 Ապր. և 3 Մայիս, իսկ Հերոնիմեանը՝ միւսնոյն թուականներուն, ինչպէս նաև 13 և 27 Ապր.: Հայ եկեղեցւոյ առնելի սուրբերէն մին է Պողիկտոս: Ի պատիւ անոր եկեղեցիներ կառուցուած են Դրդ դարու կիսուն, ի Մելիտինէ, սուրբին տապանին վրայ, որուն պարզեւ կը նրկատուի Եղիմէոս՝ Պաղեստինի հռչակաւուն անապատականը. ի Կ. Պոլիս, Վաղնետիանոս կայսեր (364-375) աղջկան կողմէն հիմնուած եկեղեցին, որուն այցելած է Տուրացի Գրիգոր Եպս., բարեպաշտ տիկին մը, Յուստիանոսի օրով, այդ եկեղեցւոյն ներքին կողմը ռեկով վարդարած է, իր ստացուածքը նոյն կայսրէն ազատելու համար, մարդիկ նոյն եկեղեցւոյն մէջ կը կատարէին իրենց ամենէն հանդիսաւոր ուխտը: Ռազմենայի մէջ ալ Ս. Պողիկտոս ունեցած է եկեղեցի մը, որուն նաւահատիքը կը կատարուէր Ապր. 9ին. (տե՛ս H. Delehaye, Les origines du Culte des Martyrs, էջ 210): Եղիպտոսի մէջ ալ, Թերապիաի մօտ, յանուն Ս. Պողիկտոսի եկեղեցի մը կառուցուած պէտք է ըլլայ, այն պատճառով որ նոյն տեղը գտնուած հողէ կանթիւներէն ոմաք նուիրուած են, ի յիշատակ նոյն սուրբին, ինչպէս յայտնի կ'ըլլայ Լուվրի թանգարանը պահուած նոյն կանթիւներուն արձանագրութիւններէն. (տե՛ս Martigny. Dict. des Antiquités chrétiennes. Art. Lamps. էջ 408): Գրիգոր Եպս. Տուրացին, իր Հրաշից և Պատմութիւն Փռանից զիրքերուն մէջ Պողիկտոսի պաշտամունքի նկատմամբ փռանի թաղաւորաց և Կ. Պոլսոյ ժողովրդեան հին սո-



վորութիւնները կը յիշատակէ և կը նկարագրէ այն ուխտագանացութիւնները, որ պատժուած կը համարուին Պողիկտոսի կողմէն: Յրանաացի հին թագաւորներն ալ յանուն Ս. Պողիկտոսի կը հաստատէին իրենց զաւնագրութիւններն (տե՛ս Les Petits Bollandistes. Vies des Saint, էջ 484-85. նաև Յուլիս, Բ. էջ 239):

Հայոց Ս. Պողիկտոսի վանքը Երուսաղէմի մէջ.

Ինչպէս որ տեսանք վերեւ, Ս. Պողիկտոսի պաշտամունքը վաղուց տարածուած ըլլալով Արեւելքի մէջ, կարելի էր որ Հայք եւս մնային յարգելէ հայագործ վկային յիշատակը: Բուն Հայաստանի մէջ չենք հանդիպիր սուրբին անուամբ կառուցուած սրբափայտի մը: Ս. Բաղաքին մէջ է որ կը կառուցուի Ս. Պողիկտոսի անուամբ վանք մը, հայ նախարարներու բարեպաշտութեամբ հիմնադրուած վանքէկոց շարքին մէջ: Այս պարագան հաստատելու համար դարձեալ պիտի գիտնենք յիշատակաց արժանի Անաստաս Վրդ.ի ցուցակին, ուր կը կարգանք հետեւելը. «Ասոր Պողիկտոսի վանքն, շինեալ Չորրորդապետին Հայոց ի նիսիսոյ կողմէն»: Այս է միակ յիշատակագրութիւնը այս վանքին նկատմամբ: Ո՛չ օտարներուն և ո՛չ ալ մերայնոց քով ծանօթագրուած չենք գտնիր Պողիկտոսի հայ վանքը՝ որ յերեւազէմ, բայց պատմականօրէն ան գոյութիւն ունէր, և շատ կանուխէն քանդուած ըլլալուն ոչ ոքի ծանօթ էր: Անաստոս Վրդ.ի այս հակիրճ տողերը երկու հարցում կը դնեն մեր առջև, ո՛վ չի՞նկ տուաւ այս վանքը, և ո՛ւր չի՞նուեցաւ: Ըստ կարելոյն պիտի փնտնենք տալ այս երկու հարցումներուն պատասխանը:

1.— Ո՞վ չի՞նկ տուաւ այս վանքը.

Արիշան՝ Անաստոսի վերագրեալ տողերու մէջ Չորրորդապետ րառով կը հասկնայ Չորրորդ Հայրը, որուն իշխանը Ս. Բաղաքին մէջ չի՞նկ կուտայ նոյն վանքը Դրդաբոս առաջին քառորդին: 1894ին, Դամասկոսի գրան մօտ մողայիքի գիւտի ծամնակ, Աստուածատուր Եպս. յօդուածով մը (տե՛ս Նոր Դար Թ. 134) կարծիք կը յայտնէ թէ նոյն վանքը չի՞նկ տուոյն է Ազգային պատմութենէ ծանօթ Մոփաց նախարար Արքեղայոս, որ Ս. Արիտակէս

հայրապետը նահատակած է Մոփաց աշխարհին մէջ, և յետոյ զգնալով Երուսաղէմ եկած՝ և իրր պաշխարութիւն չի՞նկ տուած է զայն եւայն. յիշեալ եպիսկոպոսին այս կարծիքը կրնայ հաւանական ըլլալ, բայց պատմականօրէն չենք կրնար հաստատել. քանի որ այդ մասին յիշատակարան չունինք: Անաստոս Վրդ.ի վերեւ տողերը սակայն ճշմարտութիւն մը կը բովանդակեն թէ Ս. Պողիկտոսի վանքը Չորրորդ Հայոց սարարաններէն մին չի՞նկ տուած է, և այս պարագան շատ բնական կը գտնենք, քանի որ Չորրորդ Հայք սահմանակից է Երրորդ Հայքի, Մեկիտինէի, ուր նահատակուեցաւ Ս. Պողիկտոս: Չորրորդ Հայք, ըստ բովանդական սահմանումի, Մեկիտինէի, Միջագետքի և Տուրքի մէջտեղի երկիրն էր (տե՛ս L'Arménie entre Byzance et Islam, էջ 305), որ կը կոչուէր նաև Մեծ Մոփս, հնոց Սօփրաններ, մօտը ունենալով Շանունի կամ Փոսր Մոփս, որոնց իշխանները մեծ դիրք կը վայելէին հայ նախարարութեանց շարքին մէջ, և կը մասնակցէին, ըստ պատմութեան, կրօնափառական հանդիսութեանց: Արգէն նախարարատնեական շրջանին ալ, հայ թագաւորներ կը նստին հոն, ըստ գրամագիտական յիշատակարանաց: Բուն Հայաստանի մէջ չէր բնդ հանրացած Պողիկտոսի պաշտամունքը, ինչպէս յայտնի է անոր հայերէն վկայարանութեան չզոյութենէն. բայց Մոփաց աշխարհին և Մեկիտինէի մէջ մեծ պատուով կը յիշատակուէր Սուրբին պաշտամունքը, ուստի անկասկած է որ Մոփաց աշխարհի իշխաններէն մին Ս. Երկրին մէջ չի՞նկ տուած ըլլայ Պողիկտոսի այս հայկական վանքը:

2.— Երուսաղէմի ո՞ր կողմը չի՞նուած է այս վանքը.

Անաստոս Վրդ.ի գրածին նայելով Պողիկտոսի վանքը չի՞նուած է քաղաքին հիւսիսային կողմը: Մինչև 1894 կարելի էր եղած յիշուած կողմը գտնել այդ վանքին հետքը. բայց 1894ին Դամասկոսի գրան մօտ, Ս. Ստեփանոս եկեղեցիէն քիչ հեռի, Զատան մը հիմերուն պեղումներու ժամանակ, գտնուեցաւ զեղակերտ մողայիք մը, հայկական արձանագրութեամբ: Տեղը ուր գտնուած են այս յիշատակարանը և ուրիշ հնութիւնք, ըստ



հնադիրաց, եղբն է ա՛յն վաղնջական մեծ պողոտային որ կը տանէր Թովայինն կե-  
տարիս. նոյն տեղոյն մօտերը կը բարձ-  
րանար յաղթական կամարը՝ ի պատիւ Ա-  
դրիանոս կայսեր՝ որ երուսաղէմը վերա-  
ձած էր հռոմէական դաղթապաշտի։ Յիշ-  
եալ կամարին լատին արձանադրութեամբ  
բեկորները, ինչպէս նոյն կայսեր մարմարե-  
այ պատկազարդ գլուխը գտնուած են նոյն  
տեղերը։ Ինչպէս հռոմէական շրջանին,  
նոյնպէս քրիստոնէական առաջին դարե-  
րուն, մոզայիքներով և մեռելական մա-  
տուոներով զարդարուած էր այս յաղթա-  
կան կամարին մօտերը (տե՛ս Jérusalem  
Nouvelle, T. II էջ 35-39)։ Երուսաղէմի  
հիւսիսային կողմի վերողբեալ հայկական  
մոզայիքի երջանիկ գլուխը կը մղէ մեզ հաւա-  
նօրէն ընդունելու թէ Ս. Պողոսի տան վանքը  
չիւնուած է քաղաքին լատիկոյն մէջ պաղա-  
տային գլուխը, հռոմէական և քրիստո-  
նէական յիշատակարանաց մօտիկ։ Այս  
հիւսիսային մոզայիքի գլուխին պատմութեան  
մանրամասնութեանց մէջ չեմ մտնիր. այդ  
մասին ընդարձակ նկարագրութիւններ կան  
հայ և եւրոպական հրատարակութեանց  
մէջ. միայն պիտի յիշեմ քանի մը մաս-  
նաւոր կէտեր։ Պաղեստինի հնախօսու-  
թեանց վերաբերեալ պարբերականի մը մէջ  
կը կարգանք (տե՛ս Palestine Exploration  
Fund, 1894-895) թէ հայկական մո-  
զայիքի տեղոյն պեղումները կատարել  
տալու զորով պետական որոշումով յանձ-  
նուած է Ժանօթ հնագէտ Dr. Bliss, որուն  
տեղեկադրէն, ինչպէս նաև զերմանցի  
գիտնական Herr Von Schieckl մասնաւոր  
տեղեկատուութիւնն կը հասկցուի թէ այս  
մոզայիքը չիւնուած է մարդկային ոսկեր-  
ներով լեցուն քարայրի մը վրայ, ունեցած  
է մեռելական մատուռ մը, ինչպէս յայտնի  
եղած է փլատակ պատերու մնացորդներէն.  
նոյնտեղը գտնուած են նաև քանդակագործ  
խոյաններ, հողէ կանթեղներ, ապակեայ  
շիշեր. բաց աստի մոզայիքէն 25 ոտք հետի  
տեղ մը գտնուած է մարմարեայ խաչքար  
մը, որ պեղումներու ժամանակ կտորտուած  
է. կտորուանքը իրար բերուած աւ կարգաց-  
ուած են հայերէն գիրեր. խաչին ձեւն ու  
քանդակներն ալ հայկական են։ Վերոյիշեալ  
երկու գիտնականները կը պնդեն թէ այս  
հայկական մոզայիքը ունի միեւնոյն ար-

ուեստը և յօրինուածքը, ինչպէս Զիթեն-  
եաց լիբան հայկական մոզայիքները, հե-  
տեալաբար միեւնոյն ժամանակի գործ։ Մէկ  
խօսքով, Յուստինիանոսի օրով չիւնուած.  
վանդի, ըստ զիտնոց, մոզայիքի արուես-  
տին ամենէն ծագկեալ թուականը կը նը-  
կատուի Յուստինիանոսի դարը. այս պա-  
րագան մեկ կը հաւաստէ թէ Դամասկոսի  
դրան մօտիկ հայկական այս պեղանկար  
մոզայիքն ալ Յուստինիանոսի ժամանակին  
կը պատկանի, վանքի մը կամ եկեղեցոյ  
մը յարկին տակ չիւնուած, որով մոզայի-  
քին հետ վանքն ալ կանդուն մնացած կ'ըլ-  
լայ մինչև Զրդ դարու կէսը։ Արդ, Անտո-  
նոս Վրդ. ի նկարագրութեան համաձայն,  
Պողոսի տան վանքը երուսաղէմի հիւսիսա-  
յին կողմը չիւնուած ըլլալը պատմականօ-  
րէն յայտնի ըլլալով վերև յիշուած մոզա-  
յիքը պահպանող յարկին նոյն վանքին  
չէնքը ըլլալը հաւանական կը գտնենք։ Ան  
հաւանօրէն էրդ դարու սկիզբը կործան-  
ուած է, մոզայիքը դարերով հողի փլա-  
տակներուն տակ մնացած, և 1894ին, պա-  
տահական պեղումներէն երևան ելած է։

Վերև յիշուած հայկական խաչքարին  
կտորները իրար բերուած և կարգաց-  
ուած է հետեւեալ հայերէն արձանագրու-  
թիւնը.

«Յիշեալ Պետրոս որ ստար ևս Յոնան որ  
ևս տունէ զխաչս զայս» իսկ մոզայիքին վը-  
րայ արձանագրուած է Մեսրոպեան հնա-  
գոյն գրերով հետեւեալ յիշատակարանը.

«Վասն յիշատակի ևս յիշուեալ տեմեայն  
Հայոց զորոց զանուան Տէր զիս».

Այս երկրորդ յիշատակարանը անտա-  
րակոյս ակնարկութիւն մըն է ա՛յն Հայե-  
րուն, որոց ոսկերտութքը մոզայիքին վի-  
մափօր քարայրին մէջ պահուած կը մնա-  
յին։ Որո՞նք են այդ Հայերը. այդ մասին  
յիշատակարան չունինք. անոնք հաւա-  
նաբար ա՛յն Մելիտիներն են հայ նահատակ-  
ներն են որ կը յիշատակուին Մելիտիներն  
Մեծն Եւդիմիոսի վարքին մէջ։ Պատմա-  
գիրներէ գիտենք որ վերջնոյս օրով մա-  
նաւանդ, յաճախակի երուսաղէմ ուխտի  
եկող Մելիտիներն Հայեր կ'այցելէին նաև  
իրենց հայրենակցին, ի Սահէլ։ Երուսա-  
ղէմի անապատին նոյն այցելուաց մէջ կը  
գտնուէին հայ մեծ անձնաւորութիւններ։  
Հաւանական է որ յիշուած նախատեղաց



նայն նշխարները Մեկիսինեցի ուխտաւոր-  
ներ շատ կանուխէն երուսաղէմ բերած և  
ամփոփած են զարձեալ Մեկիսինեցի Ս.  
Պողոկտոսի վանքին մէջ, ուր յետոյ, ի  
պատիւ նոյն նահատակաց կառուցուած է  
այս աննման յիշատակարանը: Այսպիսի  
պարագայ մը աննախընթաց չէ Ս. երկ-  
րին մէջ:

1925ին ալ, այս հայկական մողայիքին

մօտերը գտնուած է հաւագն Մօրիկ կայսեր,  
Արապիտոս ծնած քրոջը՝ Անատոլիայի զե-  
րեզմանը՝ յունարէն արձանագրութեամբ և  
մողայիքով գեղադարձուած<sup>(1)</sup>: Այս վերջին  
գրաւն ալ կ'ապացուցանէ թէ Ս. Պողոկ-  
տոսի վանքին մօտ կը թաղուէին Մեկի-  
սինէի և շրջակայից այն ուխտաւորները  
որ կը ժախճանէին երուսաղէմի մէջ:

ՄԿՐՏԻՉ ԵՊՍ. ԱՂԱԽՆՈՒՆԻ

## ԲԱՆԱՍԵՂԾԱԿԱՆ

### Ո՛Վ ԻՄ ԱՍՏՈՒԱԾՍ

Ո՛վ իմ Աստուած, զուն խոցեցիր զիս սիրով,  
Ու վերը դեռ կը կոսայ.

Ո՛վ իմ Աստուած, զուն խոցեցիր զիս սիրով.

Ո՛վ իմ Աստուած, երկիւղը զիս հարուածեց.

Այրուցն հոն դեռ կը շանթէ,

Ո՛վ իմ Աստուած, երկիւղը զիս հարուածեց.

Ո՛վ իմ Աստուած, ամէն բան զարե է, զիսցայ,

Ու փառք իմ մէջ բազմեցաւ,

Ո՛վ իմ Աստուած, ամէն բան զարե է, զիսցայ.

Գինուդ ալեաց մէջ բարաւ՝ իմ հոգին,

Զանգէ՛ իմ կեանքս սեղանիդ սուրբ հացովն

Գինուդ ալեաց մէջ բարաւ՝ իմ հոգին.

Ահա՛ արիւնքս զոր քափել չը կըրցայ,

Ահա՛ մարմինքս սաժանի անարժան.

Ահա՛ արիւնքս զոր քափել չը կըրցայ.

Ահա՛ հակաքս որ շիկնիլ զիսցաւ լոկ՝

Քու պաշելի ոսկերուդ սակ պատուանդան.

Ահա՛ հակաքս որ շիկնիլ զիսցաւ լոկ.

Ահա՛ ձեռներս որ չը կըրցան աշխատիլ՝

Ածուխ հրանոս եւ ընտիր խոնկ նենկերման.

Ահա՛ ձեռներս որ չը կըրցան աշխատիլ.

(1) ՏԷՍ ԱԲԵԻ 1926. Թ. 2164, մեր յօդուածը Հայկազն Մօրիկ կայսեր քրոջ գերեզմանը Նոր-  
ասաղեմայ մէջ խորագրով: